

AMMELDELSE

**Carsten Bagge
Laustsen og Jacob
Dahl Rendorff
(Red.): *Ondskabens
Banalitet. Om
Hannah Arendts
Eichmann i Jerusa-
lem. København:
Museum Tuscula-
nums Forlag 2002
(320 sider).***

“Man kan kun stole på ord, hvis man er sikker på, at deres funktion er at afsløre og ikke at tilslore” (Hannah Arendt: *Om Vold, Tænkning og Moral*. Frederiksberg: Det lille forlag 1988:52).

Vi har fået en splinterny bog på dansk om Hannah Arendt og hendes filosofi om den Banale Ondskab. Antologien tager et overordnet afsæt i Arendts bog *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, hvori hun dokumenterer sine oplevelser af den lange retssag mod topnazisten og deportationslederen Adolf Eichmann i 1962.

Med begrebet om Ondskabens Banalitet forsøger Arendt at indkredse den forretningsmæssige, bureaukratiserede, tjenesteivrige manér, med hvilken overraskende normale mennesker helt hverdagsagtigt investerede deres arbejdskraft i at holde mordapparatet i nazi-Tyskland kørende. Hendes undren strækker sig til, hvordan decentrerede enheder deltog i udryddelsen uden direkte forbindelse til den autoritære top. Dette betyder, at Holocaust ikke kun skal ses som en top-down ledet operation, men må anskues som havende en

mere flad struktur. Bagge Laustsen og Rendorff mener således, at Arendts diskussion af sagen Eichmann kan ses som et opgør med den intentionalistiske skole i Holocaustforskningen, der understreger, at Holocaust var et resultat af Hitlers og de øvrige nazi-lederes explicit onde intentioner. Arendt åbner i deres øjne op for en forståelse, der ikke ser nazisternes ondskab som noget, der nødvendigvis var så velovervejet. Denne vinkel ser jødeudryddelsen som resultatet af en længere glidebane, hvor jøderne og andre afvigere i stigende grad blev udsondret fra samfundet. Enden på denne glidebane var en legalitet, der tillod mordet på jøden, eller snarere krævede det. Eichmann repræsenterede en grænse, som var blevet overskredet af en hel nation, hvor mening i en kollektiv form indtog autoritet over den individuelle oplevelse *in extenso*.

Problemet med Eichmann var, at han til punkt og prikke adlød den legale orden, men at han ikke tvivlede på det moralske forkerte i hans handlinger. Han opfattede sig selv som en pligttro og punktlig bureaukrat, der satte en stor ære i at udføre sit (moraliske) arbejde med minutios præcision. Han citerede sågar Kants kategoriske imperativ for domstolen i Jerusalem, næsten ordret, og til alles store forbløffelse. Her troede man sig konfronteret med en dæmon, og så bryder manden ud i politisk filosofi (havde vi da bare fået en enkelt ind-

rømmelse, som kunne bevise, at han, som det menneske han var, havde blot en snert af den empatiske evne, vi håber er en del af vores fælles natur). Eichmann handlede ifølge Arendt ikke af ond vilje, men af en tankeløs vilje til at følge trop, til at være med, til at tage del i og bidrage til, motiveret af stærke karriereønsker. Sagen Eichmann konfronterer os med en splittelse mellem legitimitet og etik, dvs. mellem et ydrestyret og et indrestyret begreb for hvad der er tilladt at gøre i forhold til andre mennesker.

Arendts koncept om Ondskabens Banalitet byder os at undersøge moralske fællesskaber for mulige "blinde vinkler", dvs. vaner, normer, moraler, sociale koder, etc., der potentielt kan skade andre mennesker, direkte eller indirekte. Som der skrives i bogens indledning: "Vi er herhjemme opdraget til at forstå det moralske som det vi har fælles, forankret i en række grundlæggende (kristne) værdier. Omvendt så tænkes en forbrydelse klassisk som en afvigelse fra det socialt accepterede. Men hvad nu hvis fællesskabet er ondt eller fordrer ondskab? Hvad nu hvis den måde vi tænker eller praktiserer ret, etik og moral har en række blinde vinkler?" Et af bogens overordnede omdrejningspunkter er således, om der i det moderne samfund kan identificeres skjulte åbninger eller glidebaner for den Banale Ondskab; om der er elementer af moralsk blindhed og ureflekteret ondskab, som kræver en synliggørelse.

Arendt interesserer sig for, hvordan mennesker oplever og tilskriver mening til de ting, de gør, og hvordan dagligdagens opfattelse af normalitet – dvs. vaner, normer, sociale koder, moral, jura, etc. – potentielt rummer blinde vinkler, der kan forårsage unødvendig skade hos andre mennesker. Det Banalt Onde skjuler sig i det tilpassede, det afrettede, det konforme, det selvsikre, det uomtvisteligt sande (Eichmann kaldte sig selv for idealist), men er absolut ikke ensbetydende med dette (Computer Charlie kan, på trods af sit konforme væsen, sagtens besidde evnen til at reflektere moralsk). Arendts filosofi er en traumatiserende filosofi, for det, der udfordres, er de skrøbelige forestillede banaliteter om, hvem vi tror, vi er, og hvad vi tror, vi gør. Arendt udforskede ikke personen Eichmann ved blot at se på ham som endnu en uoriginal nazist, der fremførte de samme argumenter, som var hørt i en guddommelighed siden starten af Nürnberg processen. Arendt var interesseret i, *hvem Eichmann troede, han var*, som han stod der i retssalen i Jerusalem, for på den måde at få et indblik i hvad det var for en person, vi var konfronteret med: Hvordan hang Eichmanns selvbillede, hans oplevelse af verden omkring ham, hans passioner og hans begær efter mening sammen med de vanskeligt titulerede grusomheder, han som ledende skikkelse havde deltaget i?

Fra Eichmann til Kosovo og hjem igen.

Tematisk strækker antologien sig fra Christian Rostbølls diskussion af Arendts retsfilosofiske overvejelser om individets ret til en plads i verden, til den norske filosof Johan Vetlesens diskussion af grænserne for medskyldighed i ondskab, dvs. spørgsmålet om hvor langt ud i leddene, man kan placere ansvar. Vetlesen stiller med Arendt en række (tiltrængte) kritiske spørgsmål til det internationale samfunds rolle i folkemordet i Kosovo. Han retter blandt andet en kritik mod Owen Stoltenberg Planen, hvis hovedærinde var at sikre en opdeling af Bosnien-Herzegovena i tre etnisk homogene zoner. Vetlesen viser, hvordan principperne bag etnisk udrensning videreføres, idet signalet af planen var, at mennesker med etnisk forskellig baggrund ikke kan leve i fredelig sameksistens. Endvidere konkluderer han, at FN, NATO og det internationale samfund havde sin andel i folkemordet i Bosnien. Fornuftsgrunden herfor er, at den af FN vedtagne sikkerhedsresolution om indførelse af våbenembargoen i 1992 medvirkede til fastholdelsen af en helt skæv magtfordeling, hvor stort set alle våben lå i serbiske hænder. Våbenembargoen kom således i konflikt med FN-charteret, hvori det slås fast, at enhver internationalt anerkendt nation har ret til at forsvare sig. Det internationale samfunds efterstræbte neutralitet over for de moralsk set ligestillede parter

rummer ifølge Vetlesen altså et paradoks: På den ene side har man tilladt det illegale folkemord, mens man på den anden side har forhindret et legalt forsvar mod overmagten. Spørgsmålet er, om vi her er vidner til konsekvenser af blinde vinkler i et juridisk system, der disponeret af forestillinger om neutralitet og utilitarisme utilsigtet går det ondes ærinde? De samme overvejelser om blinde vinkler i international politik er særdeles aktuelle i den ekspanderende terrorkrise, hvor nationalstater og gruppers suverænitet står foran en yderligere omdefinering.

Anders Ramsay leverer en artikel om Theodor Adorno versus Arendt. Det er velkendt, at Arendt mangler en dybere psykologisk forståelse af mennesket, en side Ramsay ganske vellykket importerer fra Adorno. I samme åndedrag leverer han en filosofisk brevsid til Zygmunt Baumans letkøbte kritik af Adorno. Bauman skrev i hans bredt accepterede klassiker *Holocaust og Modernitet*, at verden ifølge Adorno var befolket med protonazister samt personer der kunne blive deres ofre. Bauman må have haft en dårlig dag. Adornos beskrivelse af den autoritære person som havende en "cyklistnatur", dvs. stræbende opad og sparkende nedad, åbner nemlig op for en forståelse af autoritære regimer som byggende på andet end blind autoritet. Det handler i særdeleshed om menneskers begær, efter at være noget mere end de andre, eller bare være, et begær der ofte kun

kan indløses, hvis man følger de regler, som stigen op i samfundet er lavet af.

Carsten Bagge Laustsen tager en lignende tråd op i undersøgelsen af legitimitet. Med Jacques Lacans psykoanalyse og den slovenske filosof Slavoj Žižek undersøges Kants pligtetik for den moralske faldlem, der ligger i at gøre normer og regler til pligt. Det prekære spørgsmål er, om der er en gedulgt ondskab forbundet med at handle politisk korrekt *med* normer og regler. Idet Kant blandt andet forstod ondskab som det at gøre en undtagelse for sig selv, ender han i et paradoks, idet efterlevelsen af en normforankret pligtetik kan ses som en handling, der er "en undtagelse for egen vindings skyld". Det kan for eksempel være for at styrke sin sociale position ved ukritisk at istemme gældende omgangsformer. Laustsens næste skridt er at stille spørgsmål ved den bevidstheds-mæssige forskel, der ofte er mellem legitimitet (normer og regler) og indre retsfølelse. Sagt på en anden måde, med Adornos cyklistnatur i mente: Vi har muligvis at gøre med en form for kynisme hæftet i uforløste konflikter mellem det, man er, og det man gerne vil være. Kynismen ligger i det moralske kompromis – at man simpelthen ser igennem fingre med, eller fortrænger, at vejen op i samfundet til tider er brolagt med andres rygge. Kynisme er derfor ikke nødvendigvis blot følelsesløshed, men måske netop følelsesbetonet, knyttet til noget

så "enkelt" som værensmangel. Bagge Laustsen supplerer således også Arendts begreb om den Banale Ondskab med et eksistentielistisk valg. Muliggjorte Eichmann sin egen succes i bureaukratiet ved bevidst at fravælge den moralske tænkning? Den videre fordring heraf er at reflektere over, hvor tit og ofte fællesskaber egentlig fordrer en efterlevning af normaliserede omgangsformer, således at der for det enkelte individ ikke er plads (og tid) til et opgør med disse omgangsformers (potentielt) uheldige sider.

Som disse eksempler viser, kommer bogen vidt omkring. Nødvendigheden af at diskutere, filosofere og konceptualisere den svære forskel mellem godt og ondt er fuldstændig uomtvistelig i en tid, hvor konflikters mængde, omfang og alvor konstant overgår sig selv. Forførende politiske programmer, det være sig Islam eller velfærdsstaten, bør efterprøves igen og igen, på trods af et tilsyneladende (set indefra) overbevisende moralsk indhold. Derfor er bogen aktuell og vigtig.

Den negative kritik går på de mange gentagelser af Arendts ideer. Kender man allerede Arendts bog om Eichmann i Jerusalem, er det lidt trættende, men man kan vælge at glide hen over disse passager med et halvt øje og glædes ved de mange inspirerende indslag. Antologiens artikler indeholder nemlig mange vellykkede diskussioner og perspektiveringer af Arendts filosofi, og også af og til et par, i mine øjne,

mindre vellykkede. I de mindre vellykkede passager er det bare at huske på, at også uenighed har sin værdi og afklarer ens egne synspunkter. Summa summarum: *Ondskabens Banalitet* er en rigtig god dansk bog at diskutere Arendt og Ondskab med.

Bogens bidragsydere er Jacob Dahl Rendorff (Roskilde), Christian F. Rostböl (New York), Carsten Bagge Laustsen (København), Anders Ramsay (Lund), Øyvind Larsen (København) og Arne Johan Vetlesen (Oslo).

Frederik Ferdinand Rosén

Stud., Socialvidenskab og International Udvikling, Roskilde Universitetscenter

Robert Van Krieken: *Norbert Elias*. København: Hans Reitzels Forlag 2002 (209 sider), oversat af Tom Havemann

Det var med stor interesse jeg gik i gang med bogen om Norbert Elias af Robert Van Krieken, som nu er oversat til dansk på Hans Reitzels Forlag, med oversættelse af Tom Havemann. For kendskabet til Elias' samlede skrifter kan styrke brugen af Elias, også i Danmark. "Civilisationsprocessen" er aldrig blevet oversat til dansk, hvilket kun ganske få dele af Elias' forfatterskab er. Hvordan vil det så være at læse om Elias på dansk skrevet af en australier? Kan

bogen åbne for anvendelsen af Elias i Danmark, hvor "Civilisationsprocessen" ofte fremstilles forenklet, og hvor kendskab til Elias' ret omfangsrige sociologiske begrebsverden ikke eksisterer?

"Civilisationsprocessen" af Norbert Elias er ofte mistolket i Danmark. Med dette mener jeg ikke, at man ikke kan være uenig eller kan kritisere Elias' analyse af samfundsudviklingen og hans valg af begreberne kultur/civilisation i den forbindelse. Men det var aldrig Elias' ide at hævde det vestlige samfunds storhed på bekostning af mere oprindelige kulturer. Elias omtalte det 20. århundredes menneske som senbarbaren, netop for at understrege fejlfortolkningen. Elias tænkte ikke hierarkisk og værdiladet. Alligevel fik den vestlige kulturtradition, med vane for at tænke i modsætninger, ironisk nok skovlen under Elias' interesse for lighederne i de moderne, vestlige samfund.

Bogen indeholder 6 kapitler, et mindre appendiks samt noter, register og sidst i bogen en Elias bibliografi. For nu at begynde med det sidste, så er bibliografien en oversigt over de bøger, artikler og interviews af og med Elias, som er udgivet på engelsk. Bibliografien er derfor ikke fuldstændig og set med danske øjne mangelfuld, da tyske udgivelser kan læses af en bred skare af mennesker. Den danske udgave af bogen indeholder yderligere Elias' værker i dansk, svensk og norsk oversættelse omend en kort gennemgang afslører, at

denne del af bibliografien også har mangler. Dele af Norbert Elias' sportsteori har tidligere været oversat i "Den jyske Historiker" (1981: 19-20, s. 63-88), og det fremgår ikke af bibliografien – en sjusket fejl fra forlæggerens side.

Et mindre appendiks *At læse Elias* runder indholdssiden i bogen af. Med en gammeldags skolelærerstil giver Van Krieken forslag til en "læseplan" for Elias' samlede skrifter. Og man spørger sig: Hvad skal vi dog med sådant et afsnit? Afsnittet er overflodigt og lident oplysende, for denne bog henvender sig jo til et veluddannet fagligt forum, som ikke har behov for læseplaner. *At læse Elias* minder mere om rejseguiden til Australien end om en seriøs kommentar.

Men til sagens kerne. Van Krieken indleder bogen om Elias (kapitel 1) med at fastslå, at kommentarer til Elias' sociologiske tænkning har haft en tilbøjelighed til at svinge mellem to diametralt modsatte poler mellem ukritisk accept og kategorisk afvisning. Van Kriekens hovedformål med bogen om Norbert Elias bliver derfor skitseret som en mellemvej i retning af en kritisk forståelse af Elias' bidrag til nutidens sociologi. Lad mig i det følgende vise, hvorfor jeg ikke mener dette formål indfris til fulde. Dermed ikke sagt at bogen ikke er berettiget. Der er i Danmark brug for en dansk Elias introduktion og det har der været længe. Bogens styrke er netop den introducerende oversigt. Svagheden ved bo-

gen er imidlertid, at Van Krieken ikke formår at leve op til sit eget hovedformål. Han skriver sig ind i traditionen "omkring" Elias og træder meget varsomt, hvad kritikken angår – for varsomt til min smag. Van Krieken nævner godt nok svagheden i Elias' freudianske forankring (s. 129), og han involverer læseren i diskussionen mellem Elias og etnologen Hans-Peter Duerr vedrørende skammens sociale eller universelle oprindelse (s. 121), og han diskuterer ligeledes civilisationstesens (kapitel 4) hos Elias, men han giver ikke nye bud og egen kritik til Elias. Vi får ikke en stillingtagen, og vi får ikke ny viden i denne bog – dvs. aspekter af kritikken, som vi ikke kendte før. Når man ikke går til biddet, udfordrer man ikke tænkningen. Den processociologiske tænkning kan frugtbart beriges af andre sociologiske traditioner og klarer udfordring og sammenligning med sociologer som fx Durkheim, Weber, Bourdieu eller Foucault.

Bogens seks kapitler er struktureret således, at bogen begynder med et *intellektuelt curriculum vitae* (kapitel 2). Her beskrives Elias' karriere ganske kort, men interessant. Rejsen går fra Breslau over Heidelberg til Frankfurt og videre til krigsperioden, hvor Elias opholdt sig i Frankrig og England. Van Krieken nævner anekdotisk, at Elias som flygtning ernærede sig her som bl.a. trælegetøjssælger. Dette kapitel bidrager til forståelsen af Elias' tænkning og person, fordi vi får indblik i Elias' hi-

storie med både små personlige ting og større samfundsmæssige processuelle betingelser, helt i processociologisk ånd.

Jeg kan godt lide, at bogen fortsætter (kapitel 3) med en begrebsafklaring, "*Brikker til en teori om det menneskelige samfund*", for bogen introducerer til Elias' store værk om civilisationsteorien (kapitel 4), også selvom det medfører visse gentagelser i bogen. På denne måde får læseren mulighed for at skabe sig et billede af Elias' tænkemåde, før man kastes ind i diskussionen vedrørende "Civilisationsprocessen". I dette kapitel kommer Van Krieken godt rundt om relevante begreber i processociologien, så som: interdependens (gensidig afhængighed), figurationer og habitus, ligesom han præsenterer Elias' intention om at nytænke/opløse sociologiske begreber som aktør/struktur og handling. Elias' interesse for sociale relationer og for processuelle forløb gives god vægt og fremstår let forståeligt.

I kapitel 4 *Om civilisationsprocesser* vil den opmærksomme læser bemærke, at Van Krieken lægger vægten og tolkningen af Elias på den senere Elias. Interessen for mod-bevægelser og deciviliserende tendenser trækkes frem i lyset. Dette er selvfølgelig et valg og et forsvar for Elias, men alligevel interessant for læsere, som kun har lyttet til den ensidige fortolkning af Elias' store værk. Jeg synes, at Van Krieken formår at flytte fokus og omdrejningspunkt fra civilisa-

tionsprocessen hen mod Elias' skift mod civilisationsprocesser. Og Van Krieken viser fint, hvorledes en mand som kæmpede i 1. verdenskrig, var jødisk flygtning under 2. verdenskrig og mistede en mor i Auschwitz, næppe kan have haft til hensigt at ignorere samfundsudviklingens mørke sider. For selvom Elias ikke kan karakteriseres som samfundskritiker, og selvom Elias ikke mistede troen på rationalitet (og modernitet), underkendte han ikke de deciviliserende og desintegrerende processer i samfundet.

Bogen fortsætter med "*Udvidet processociologi*" (kapitel 5), som er afgrænset til at omhandle emner som videnssociologi, sport, social ulighed: Etablerede og outsiders, samt barndommen. Det kan dog undre, at sportsteorien er en bibemærkning i Van Kriekens bog, når University of Leicester, som blev Elias' engelske hjemsted, er et af verdens førende forskningssteder i sport, og når sportssociologer i stor stil benytter processociologien. Men også Elias' skrifter om "Studiet af tyskerne", som kan danne grundlag for forskning i etnicitet/race tematikken, underbetones hos Van Krieken. Det er synd. For jeg mener netop, at det er inden for de nyere forskningsområder som sport, etnicitet, køn, identitet, kunst og følelser, for nu blot at nævne nogle få områder, at den processociologiske tænkning kan bidrage med noget nyt. Van Krieken knytter ikke skrifterne i det 5. kapitel til de dimensioner,

som han gennemgik i de forrige kapitler. Fx kunne de senere skrifter om sport, også bidrage til diskussionen vedrørende deciviliseringsprocesser. På denne måde fremstår de senere skrifter på sin vis som parentetiske vedhæng i stedet for vigtige elementer af hans måde at udvikle sociologi på. Både studiet af Winston Parva, sportsteorien, emotionssociologien, studiet af tyskerne viser "det ambivalente" og "de spændinger" og brud, der også findes hos Elias, hvilket Van Krieken selv fremhæver tidligere i bogen.

Men overordnet set er introduktionen både læseværdig og god. Den vil give mange et mere nuanceret syn på figurationssociologien. Det vil eksempelvis nok overraske såkaldte postmoderne tænkere, at en modernitetstænkner som Elias allerede i 1969, kraftigt opponerede mod tanken om *homo clausus*: Opfattelsen af mennesket som en selvstændig verden med en kerneidentitet der er afskåret ved en indre usynlig mur. Elias spurgte retorisk i bogen *What is sociology* (1978) til identitetens oprindelse: Ligger den ved hudens grænse bag ved brysthulen eller afgrænset bag hjerneskallens hulrum? Ligesom Elias' magtbegreb, hvor magt ses som en relation og som en processuel givenhed og ikke som en egenskab, er en tilgang, som de fleste nok forbinder med Foucault.

Et interessant aspekt ved bogen er, at Van Krieken viser vejen for, hvorledes nutidige projekter kunne an-

vende Elias' sociologi og til hvilke emner. Mulig brug af Elias mobiliseres eksempelvis i forhold til emner som organisationssociologi, sport og globalisering, folkesundhedens langvarige udvikling og multikulturalismens- og racismens dynamik samt computerformidlet kommunikation. Van Krieken spørger eksempelvis om, hvorledes de nyere kommunikationsformer skaber civiliserende eller deciviliserende betydninger verden over.

Men efter endt læsning tænker jeg alligevel på bogen om Elias af Dennis Smith. Smith portrætterer på ironisk vis Elias (og Foucault), i *Norbert Elias & Modern Social Theory* (2001:97), ved at give følgende aforisme: Elias sluger verden mens Foucault spytter den ud! Og der er nu noget om det.

Med denne aforisme kontrasteres Elias' og Foucaults arbejder opsummerende ved at give to billeder. Det ene billede er Benthams Panopticon: Den velkendte bygning designet til at overvåge indbyggerne/de indsatte fra et centralt tårn. Det andet billede stammer fra Edgar Allen Poe og benyttes af Elias i "Involvement and Detachment". Historien refererer til to fiskere fanget i en malstrøm. Panopticon er, som vi ved, designet til at overvåge og kontrollere de indsatte. Hver fange er eksponeret, synliggjort og frarøvet chancen for at være fri og udøve initiativ. Fiskerne hos Elias derimod er brødre fanget i en meget farlig og usikker situation. Strøm- hvirvlen trækker båden mod

havets dyb, og døden ser ud til at være eneste åbenlyse mulighed. Elias' pointe er her, at ingen seriøs situation er uoprettelig, hvis du blot forbliver "cool" (læs rationel). Uheldigvis er den ene bror ikke istand til at være det. Han dør i havets bølgehav. Den anden bror håndterer følelseskontrol. Ved at bruge sine øjne (og sit hoved) opfanger han de tydelige tegn: At små genstande flyder oven vande, hvorimod de tunge synker til bunds. Ved at udføre følelseskontrol og bruge sin rationalitet overlever han havet ved at fastholde sig til en trætonde.

Hvis vi ifølge Dennis Smith skal forstå Elias (og Foucault), må vi se, at Foucault sympatiserer med den indsatte fange i Panopticon, men hvis vi skal forstå Elias, hjælper det at tænke på den overlevende fisker. Elias tror på civilisationens progressive udvikling og på rationalitet. Denne optimisme har gennem tiden været selve uenigheden mellem Elias og Bauman. Dette aspekt kunne være mere udfoldet i bogen af Van Krieken. Bogen må, på linie med andre Elias introduktioner, siges at være en loyal gengivelse/anvendelse af Elias' skrifter. Van Krieken undlader med andre ord at skære ind til benet i kritikken af Civilisationsteorien. Han forsvarer elegant Elias, men fremstår dermed selv som en såret kriger.

Bogen formidler tænke-måden hos Elias og giver læseren et indtryk af hvilke sociale emner, der optog ham. Forhåbentlig vil introduktionen krydre lyst til selv at

læse Elias, for introduktioner må aldrig erstatte læsningen af værkerne. I mødet med værkerne bringes kritikken til torvs, i både positiv og negativ forstand, og kun derved udvikler sociologien sig frugtbart.

Lone Friis Thing
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

**Carl Schmitt: *Det politiskes begreb*.
København: Hans Reitzels Forlag 2002
(169 sider), oversat
af Lars Bo Larsen og
Christian Borch.**

Eksil-politologen, "realisternes" grand old man i disciplinen international politik, den eksilerede tysker Hans Morgenthau skulle om Carl Schmitt have sagt, at "han er den ondeste mand, jeg har mødt". Det siger nok ikke så lidt. Nu er den onde mands klassiske værk *Det politiskes begreb* udkommet på dansk. Første udgave er fra 1927, men udvidet i 1932, mens forskellige tilføjelser, forord, et tillæg og tre efterskrifter (corollarier) efterhånden har udvidet den oprindelige artikel til en bog på 169 sider, inklusive et forord af den fremtrædende retsteoretiker og dommer i den tyske forbundsdomstol Ernst-Wolfgang Böckenförde og en introduktion af Lars Bo Kasperen.

Det er et klassisk værk, først og fremmest fordi det er skrevet af nazisternes "kronjurist", statsretsprofes-

soren hr. Schmitt, der i modsætning til så mange andre tyske intellektuelle fra mellemkrigstiden fik et langt liv (1888-1985), og tilmed en stor indflydelse langt ind i nutidens jura, sociologi, filosofi og politologi. Påfaldende nok er hans indflydelse ikke blot den, der følger som negativ målestok, som ellers er den vigtigste for de mest indgående fortolkninger af Schmitt. Han har også indflydelse på mere eller mindre højrekonservative, ældre jurister som Böckenförde, som forlaget mærkeligt nok har valgt til at skrive bogen et forord frem for en Schmitt-kritiker!?! (Hvorfor ikke en Ingeborg Maus, der så ofte har kritiseret Böckenfördes brug af Schmitt?).

I sociologisk sammenhæng er det klassiske ved Schmitts værk, at han ved et første blik viser sig langt mere reflekteret, end man skulle tro af en person, der aldrig senere tog et generalopgør med sine fejltagelser. Tværtimod forsvarede han dem, for "hvad er egentligt mest uanstændigt at gå ind for Hitler i 1933 eller at spytte på ham i 1945?" (sic!); "Forbrydelser mod menneskeheden blev gjort af tyskerne"; forbrydelserne for menneskeheden mod tyskerne" (om Nürnberg-domstolen i 1945-46). Trods sådanne uhyrligheder synes manden overfladisk læst at være vidende og har et stort forfatterskab bag sig.

Min påstand er, at Schmitt er negativt inspirerende: Når han længe har været gængs læsning for kritiske intellektuelle og forskere skyldes

det, at man bliver nødt til at skærpe analysen, om man skal have skovlen under ham. Opdager man, at man lader sig fange ind, må man skærpe ens teoretiske apparatur, viden om det 20. århundredes store politiske konflikter, om statshistorie, om filosofi, jura og retorik for at kunne teste om argumentationen holder. Det er en hård, kvalm og lidelsesfuld opgave og på ingen måde den "fornøjelse", som Lars Bo Kasperen ellers hævder som konklusion på sit nok for ukritiske forord. Som Lars Bo Larsen skriver i sit forord til temanummeret om Carl Schmitt og suverænitetsproblematikken i *Distinktion* nr. 2, 2001, er Schmitt-læsning en bearbejdelse af modernitetens "ubehag".

Schmitt bliver ikke blot brugt af kritiske intellektuelle og konservative jurister i Tyskland i dag, men også af ny-nazistiske og ny-nationalistiske intellektuelle, der risikerer at blive stadigt mere brune, hvis ikke deres Schmitt-læsning fra starten får nogle skud for boven. Mange unge endnu ikke modnede læsere farer vild i Schmitts tekster og tror at komme til indsigter. Mandens analyser bliver trods galopperende fejl og inkonsistenser taget for pålydende. Således benævner bagsideflappen af bogen ham som en „klarsynet retsfilosof“. Böckenförde taler (p. 10) om en "enestående erkendelsesmæssig præstation" og om "analytisk kraft". Sådanne påstande kræver en del kritiske ord med på vejen. Lars Bo Kas-

persen udlægger Schmitt som en noget naiv samfundstænk, der lige som Martin Heidegger nærmest tilfældigt var nazist. Men Schmitt var ikke nogen naiv, verdensfjern eksistensfilosof.

Man kan læse *Det politiskes begreb* som en talehandling, der legitimerer afviklingen af magtdelingen, med yderst fatale følger for alle kritikere. Fornylig udkom den fremragende dagbog af professoren i oplysningstiden ved Dresdens universitet Victor Klemperers *Jeg vil aflægge vidnesbyrd til det sidste (dagbogsnotitser 1933-45)*, og den kan læses som et hverdagssociologisk hovedværk over afmagtens følger. Den må siges at udgøre et fænomenalt, ja, uomgængeligt kommentarværk til Carl Schmitts skrifter. Begge betjener sig af begrebssociologisk metode, "diskursanalyse" om man vil. Der er ikke tale om nogen naivitet hos Schmitt. Måske om bevidst ondskab, men sandsynligvis nok så meget om konsekvenser af Første Verdenskrigs moralsk-kulturelle sammenbrud. Klemperer, jøden, lå i skyttegravene, Schmitt sad ved et skrivebord.

Hr. Schmitt vil (p. 75) vise, hvorledes "politik" og den politiske udsondring af hvem der er med, og hvem der ikke er med, – som Bush siger i dag – tager form af en distinktion mellem ven og fjende og ligger til grund for de begrebsskel, som gør moderne stater til enheder. For statens enhed ligger – hævder Schmitt – således en politisk "enhed" i denne udsondring, idet udsondringen be-

står af en "beslutning" som enhed i en bestemt situation. Den situation er typisk præget af kamp, en kamp som historisk fører til oprettelsen af "staten", hvorfor det politiske også historisk ligger for staten. Staten selv var således et militært apparat, der såvel i krig som i fred tog statsræsonens "nødvendigheder" i undtagelsestilstanden til indtægt for sine beslutninger. Det er beslutningsenheden, der er "suveræn", snarere end staten.

Nu kan man pille denne fortælling om før-moderne politiske beslutningsenheder helt fra hinanden. "Middelalderen" betegner et netværk af alskens associationer, og forsøgene på at konstruere sig frem til beslutningscentre var yderst komplicerede, hvad allerede Schmitts tyske historikerkollegaer som Otto Hintze, Ernst Kantorowicz, Heinrich Mitteis og Norbert Elias demonstrerede.

Schmitts analyse af forholdet mellem politik og stat tager ikke et nyt tema op. Durkheim viste således i *Leçons de sociologie* (fra 1899 - 1911), hvorledes politik/stat-distinktionen ændredes af, at staten organiseredes i en sådan grad, at den klassiske politiks før-statslige skel mellem styreform (aristokrati, monarki, demokrati, despoti) blev afhængige af beslutningsprocedurer. Det betød allerede for Durkheim, at de store distinktioner, politik, stat, ret, forvaltning, krig, økonomi o.l. i moderne samfund måtte forstås formidlet af kommunikativt organiserede beslutningsprocesser.

Vi kender også grundproblemet om ven/fjende fra Durkheims afhandling om den sociologiske metodes regler, hvor kendskab til regelbrud er forudsætningen for kendskab til regler, eksklusion en forudsætning for inklusion. Dét aspekt af Schmitts ven/fjende-dikotomi er ikke nyt, hvad Böckenförde og Schmitt da også henviser til (pp. 11, 44). Men hos Schmitt står de begrebslige distinktioner ret/uret, ven/fjende, regering/regerede, sand/falsk, krig/fred altid blot markerede på overfladen som første-ordens iagttagelser, idet Schmitt (p. 66) vil undgå de blotte ord ved at markere negativsiden. Fordelen, "fascinationen", bliver da, at han undgår en vag plusordsteori, hvor humaniserende blotte gode aktører skaber gode strukturer og omvendt.

Den gevinst fører imidlertid kun til en overfladeindsigt, fordi distinktionerne ikke analyseres udfra, om de nu også er adskilte og kan operere på egne præmisser, i egne "formidlingsformer" (Hegel), kommunikere med sig selv i "systemer" (Luhmann), i overlappende "felter" (Bourdieu) eller i "irregulære" styringskæder (Foucault). Manglen på tyngde kompenseres så af den vilkårlige "beslutning".

Schmitts analyse består således af et sociologisk deficit, en som-om-sociologi af klistermærker uden dén tyngde, der kendetegner "begrebets anstrengelse" (Adorno), men med en evne til at forføre et stort publikum, der på grund af Schmitts dikoto-

miske konceptualiseringer tror at vinde en indsigt i civilisationsprocessens skjulte sider uden at udøve den koncentrerede teoretiske eller empirisk-historiske indsats. Derfor er Schmitt en ubehagelig teoretiker med en ubehagelig teori.

Schmitt lancerer en begrebshistorisk sociologi. Et sådant forehavende – med dikotomiseringer, analyser af subtile historiske skred, historiefilosofisk og metodisk ballast o.s.v. – havde gjort sig gældende i kolvandet på specielt Edmund Husserls betydningslære, der kunne kobles til Nietzsches genealogi og til neo-kantiansk historiefilosofi i en umådelig frugtbarhed hos en umådelig mængde stort set eksilerede eller dræbte forskere (Cassirer, Weber, Simmel, Kelsen, Benjamin, Kantorowicz, Hintze, Brunner, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Mannheim, Schütz, Wittgenstein, Popper, von Förster, von Bertalanffy, Elias, Bultmann, Barth, Bonhöfer). Schmitt viser blot et overfladisk konceptdroppende koncentrat af den tyske åndsvidenskabets tyngde før 1933 – og det er måske heri den intellektuelle forførelse ligger. Derefter kunne han og Heidegger monopolisere den samfundsfilosofiske scene med metoder, der ikke just beroede på argumentation. Problemerne kan opspores sociologisk, teologisk, filosofisk, militærhistorisk, retshistorisk og politologisk. Her er nogle stikord:

Først sociologisk: Durkheim betjente sig i sin tidlige sociologi af foreløbigt for-

tættede begreber som “conscience collective”; en sådan forplumret klarhed ligger også til grund hos Schmitt: enkle begreber fastholdes uformidlet i deres dikotomi og stadfæstes derefter til forskellige epoker eller århundreder. Resultat: Popularitet! Problemet med den manglende begrebsformidling er, at Schmitt i modsætning til Durkheim ikke kan analysere de yderligere betingelser for om ret har ret til ret, om ven/fjende-dikotomien er ven med sig selv, om fred har fred til fred, om krig føres på krigens betingelser, idet hans analyse forbliver på niveauet for analysen mellem begrebsdikotomierne: ret/uret sammenlignes blot – som vi skal se historisk – direkte med krig/fred.

Schmitt tror (pp. 105 - 115) ubehageligt nok, at ethvert forsøg på at tage parti i menneskets natur, for det “gode”, rationelle, fredelige etc. må ende i en pacifisme, der, hvad Weber diagnosticerede i “Politik som livskald”(1919), kan gå i krig for sig selv, fordi den fornægter den onde side. Schmitt er dybt inspireret af dette skrift, men kan ikke se, hvorledes han blot optræder som konsekvens af den derationalisering, Weber diagnosticerer i sin retssociologi. Hvad Schmitt ikke opdager er, at “rettens natur” uomgængeligt implicerer spørgsmålet om “fornuftens natur” og dermed en bestemt iagttagelse af “menneskets natur”.

Derfor filosofisk: Går man ind i den empirisk komplicerede gennemførte analyse, involverer man sig samtidigt

med en historiefilosofi, der uomgængeligt epistemologisk må tage parti for den ene side af dikotomierne, for ret, for fred, for sandhed, Problemet er således ikke, som Schmitt og Böckenförde tror, relevansen af dikotomierne (f.eks. ven/fjende), men manglen på den metodiske iagttagelse af, at distinktionerne implicerer sig selv – en selvimplikation, der siden Descartes er benævnt som rationalitet.

Dernæst teologisk: Inden Descartes kunne ikke en gang Machiavelli eller Hobbes tages med på Schmitts vogn: Hobbes-indslaget fra 1963 (pp. 102 - 105) er måske en teoretisk nyhed for den, der antager, at Hobbes blot var en mekanisk tænker. Det kan være Schmitt selv er overrasket over, at Hobbes anvendte teologiske argumenter om menneskets natur, men for 1600-tallets tænkning, politik og propaganda, var teologisk rationalitet altid forhåndsimpliceret i ethvert spørgsmål om ret til autoritet. “Jesus Kristus” bliver – mellem linierne – til model for den, der tager den despotiske beslutning og giver evig (“Kristus”) legitimation til beslutnings legalitet i situationen (“Jesus”). Hvad Schmitt overser her, er “helligånden”, der endnu op til 1600-tallet var model for, hvordan beslutninger kunne være bindende i en menighed: Beslutninger var derfor bundet til deres fortolknings-sammenhæng.

Ergo: Kant skriver et vigtigt sted i *Den evige Fred*, at “staten har brug for et folk af djævlé”, ligesom sand vi-

denskab har brug for afprøvning af falske påstande: Den liberale og magtdelte stat har nemlig brug for modstand, og kan fastholde en tolerance over for det aldeles anderledes. Og som Marcus Llanque har påpeget i sin Schmitt-gennemgang i *Distinktion* nr. 2, 2001 pp. 53-69, er en sådan kompleks stat af engle og djævl, Schmitts egentlige problem. Mens vi andre moderne kan acceptere at eksperimentere med ubehag i kunst, kultur, psykoanalyse og sport, har Schmitt som Reagan og Bush brug for, at der skal opfindes ydre fjender – en problemstilling Lars Bo Kaspersen har godt fat på i *Distinktion* nr. 2, 2001.

Så historisk: Går man ind i den historisk empiriske problemstilling udarter Schmitts analyser sig til det rene vrøvl: Når krig således skal tage parti for sig selv og dermed involvere den militære kompleksitet, udstyre sig selv med statslige forvaltninger og med omfattende retskoder, så tager krigens kompleksitet og forcerede specialisering parti for en arbejds- og magtdeling mellem ret, forvaltning, politik, militær, kunst, videnskab og offentlighed (derfor kan krig blive fortsættelsen af politik, men med andre midler i moderne magtdelte stater).

Liberaliseringen af staten er en konsekvens af den oprustningskonkurrence, der førtes siden 16- og 1700-tallet og som med merkantilisme, fysiokratisme og kameeralisme implicerede ikke blot frisættelse af markeder, men også af kunst, offentligheder

og endda af individet, med individualiseringen til følge. Den magtdeling nægter Schmitt at forholde sig til (p. 106). Det er derfor Schmitt overhovedet ikke kan finde ud af at forholde sig til Immanuel Kants og Abbed Saint-Pierres fredsprojekter fra 1795 og 1713, der begge tager udgangspunkt i, at freden som retsform, handel og forvaltningen er et stærkt dynamisk element i militærets system. Typisk synes Schmitts læsninger at være overfladiske og selektive. Allerede Schmitts samtidige, den ved hjælp af Schmittske legitimeringer eksilerede Norbert Elias viste, hvorledes krigens monopolmekanisme *måtte* foregå ved hjælp af kulturel disciplinering og forfinelse. Hvor Elias kunne pege på renaissance som middel hertil, kunne Schmitts venner tilbyde Auschwitz til Elias' forældre

Og retshistorisk: De store moderne lovbøger (f.eks. Napoleons og Frederik den Stores) blev over en kam skabt i oprustningsammenhænge: Der blev netop ikke undtaget fra retten, men organiseret ved hjælp af retten. Oprustningstilstanden, som Schmitt behandler i tillægget, gør således "fred" til forlængelse af "krig", og Schmitt tror derfor, at undtagelsestilstanden, – den tilstand, der klassisk betegnes som "ekstra-ordinær" (f.eks. i forhold til beslutning om nye krigsskatter, nye embeder etc.) – varer ved i fredsstilstanden (i forbindelse med gældsbehandling), f.eks. i mellemkrigstiden, hvorfor retsreglerne da – ifølge Schmitts vrøvl –

skulle kunne sættes ud af kraft. Men i den historiske virkeligheds verden blev statsræsonens undtagelsestilstande udgangspunktet for retsskabelse, og netop ikke for et despoti af beslutninger. Fjendens kriminalisering var dertil ikke noget nyt resultat af Den vestfalske orden – som Schmitt senere hævdede – men var allerede et led i den pavelige orden og enhver krigspropaganda. I virkeligheden er det derfor ikke blot krigen, der (som Luhmann ville sige) "genindtræder" i freden, men også freden der "genindtræder" i krigen, – det var også derfor, f.eks. Gorbatsjov og glasnost kom til magten, netop under Reagan.

Endelig politologisk: Schmitt vil frem til enheden i "beslutningen" og forsøger derfor at revitalisere myten om den despotiske beslutning i situationen. Men ligesom talen transformeres af opfindelsen af skriften og siden trykpressen, bliver beslutninger også transformeret af det forhold, at de kun har betydning, hvis de kan indgå i social kommunikation. Beslutninger involverer altid andre og senere beslutninger samt tidligere beslutninger. Så i stedet for enhed i beslutningen, får vi en differens mellem beslutningspræmis og beslutning, og mellem beslutning og det politologer kalder "non-decision". Og dermed kan vi ikke indfange en politisk enhed, der går forud for hverken "staten", "retten" eller "markedet" eller spillet herimellem.

Styrken hos Schmitt er, at

fejltagelserne, såvel teoretisk som personligt og i deres konsekvens, er så klare, at ubehaget er, at nogle antager fejltagelserne for en dybsindig elegance.

Gorm Harste

Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet

Bent Flyvbjerg (2001): *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press (204 sider).

Videnskabskrigen

For dem af os, der i en efterhånden længere årrække har fulgt Bent Flyvbjergs forfatterskab på relativt tæt hold, og som samtidig har interesseret os for samfundsvidenskabernes udvikling, status samt muligheder og problemer, har der været set frem til den engelsksprogede udgivelse af hans redegørelse af samfundsvidenskabernes status og position i videnskabshierarkiet. Bogen er en direkte opfølger på mange af de diskussioner, som Flyvbjerg allerede tidligere har redegjort for i adskillige artikler og i *Rationalitet og Magt*, særligt Bind I heraf, der nu også findes i en engelsksproget udgave. Med *Making Social Science Matter* følger Flyvbjerg således sin egen diskussion til dørs.

Den diskussion, som Flyvbjergs bog tager udgangspunkt i, er dog ingenlunde revolutionerende, selvom han omtaler episoden med den amerikanske fysiker Alan Sokals berygtede "afsløring" af samfundsvidenskabernes svage punkter som et nyere eksempel herpå. Forholdet mellem samfunds- og naturvidenskabernes har været på den akademiske dagsorden de seneste par århundreder, men der er naturligvis en tilbøjelighed til, at diskussionen om dette forhold bliver intensiveret i perioder, hvor den ene af parterne i denne "videnskabskrig" føler sig udsat, udhængt eller i decideret fare. Flyvbjergs pointe synes at være, at samfundsvidenskabernes – og herunder måske særligt sociologi – i øjeblikket skulle befinde sig i en sådan faresituation. Hvis man tager dette argument for gode varer, så er Flyvbjergs bog intet mindre end brillant – hvis man er uenig heri, så er bogens argumentation mere triviell. Jeg vil tillade mig at positionere mig midt imellem disse hver for sig utiltalende yderpunkter i nedenstående anmeldelse ved først at opsummere kernen i Flyvbjergs argument meget kort, hvilket ikke kan være en fyldestgørende gengivelse, og dernæst vende tilbage til en mere subjektiv vurdering af værket.

Det naturvidenskabelige ideal

Med udgangspunkt i videnskab som læring, som kvalificeringen fra novice til ekspert i den forstand som

Dreyfus og Dreyfus har slået fast i deres klassiske model, er det Flyvbjergs mission at give samfundsvidenskabernes mening uden for den skygge, som naturvidenskabernes kaster over dem. Derfor vender han sig mod Kuhns berømte paradigmebegreb og den form for normalvidenskab, der bedrives i den forbindelse. Dette er ikke forbilledligt for eksempelvis sociologi eller politisk videnskab, da vi ikke på samme måde kan adskille os selv fra vidensprocessen, og da vores objekter inkluderer os selv. Vi er på en anden og mere underfundig måde refleksive omkring vores vidensobjekt og vores relation hertil, end tilfældet er med naturvidenskabsfolk. Her trækker Flyvbjerg bl.a. på Bourdieus og Foucaults indsigter fra filosofi og sociologi. Normalvidenskab og paradigmedannelse kan bruges i forbindelse med naturvidenskab, men ikke samfundsvidenskab, der – selvom Flyvbjerg vender sig imod dette argument – kan klassificeres som præparadigmatiske. Grunden hertil er, at teoriopfattelsen i samfundsvidenskabernes væsensforskellig fra det ideal, som naturvidenskaben forudsætter, hvor en teori med udgangspunkt i traditionen fra Sokrates, Kant og Descartes skal være eksplicit, universel, abstrakt, adskilt fra samfundsmæssige interesser og kontekstuafhængig, systematisk samt fuldkommen og forudsigende. Teoriens rolle i samfundsvidenskab er ganske forskellig herfra, da teorien ikke på samme måde

kan distancere sig fra sit studieobjekt (virkeligheden) eller sine studiesubjekter (forskeren). Dette har blandt andet socialkonstruktivist, etnometodologer og hermeneutikere påpeget.

Derudover er magt notorisk fraværende – i det mindste ideelt og selvillusorisk set – i naturvidenskabelig vidensproduktion. Dette kan ikke være tilfældet i studiet af det sociale, hvor magt definerer virkeligheden og vores viden herom. Magt er centralt i forståelsen af videnskab, hvilket traditionel (positivistisk) videnskabsfilosofi har overset. Politisk videnskab, som Flyvbjerg tager sit afsæt i, er netop kendetegnet ved at være orienteret mod magt. Samtidig er magten altid afledt af værdier og rationalitet og vice versa. Derfor står, hvad Aristoteles kaldte *phronesis*, som dyd centralt. Den fremstår som restproduktet fra naturvidenskabernes, der har orienteret sig mod to andre klassiske dyder for videnskab.

Hinsides *techne* og *episteme*

Et af bogens centrale udgangspunkter er den førnævnte Dreyfus-model over læringsformer, kognitiv kompetencetilegnelse og refleksivitet, som Flyvbjerg anvender til en diskussion om rationalitet og arationalitet i henholdsvis natur- og samfundsvidenskaber. Modellen er i sig selv ikke nok, og den skal sammenkobles med et perspektiv, hvor magt og værdier er centralt placeret. Her bringer Flyvbjerg således den klassiske aristoteli-

ske sondring mellem de tre videnskabelige dyder – *episteme*, *techne* og *phronesis* – i spil. Hvor de to førstnævnte i høj grad forefindes enten i naturvidenskabernes eller i de samfundsvidenskabelige traditioner, der forsøger at imitere disse, så er den sidstnævnte en langt mere hermeneutisk og kritisk dyd, hvor kernebegreberne er henholdsvis teori, viden, værdier, empirisk eksemplificering, kontekstualisering, det partikulære og magt, som også er blevet behandlet tidligere af Flyvbjerg. Dette kaldes “progressiv *phronesis*”, for at Flyvbjerg herved viser en udvikling og udvidelse af det klassiske begreb, og skal kontrasteres til de andre videnskabsidealer, som hviler på ønsket om forudsigelse og kontrol. Disse er fremherskende i henholdsvis *techne* og *episteme*, hvor *phronesis* derimod henviser til en mere fortolkende og frigørende praksis.

Selvom der er stor forskel på disse dyder, så mener Flyvbjerg ikke, at vi på en sporet vis *kun* skal tilstræbe *phronesis*: “Rather than “either-or”, we should develop a non-dualistic and pluralistic “both-and”” (s. 49). Sympatien ligger dog tydeligvis hos *phronesis*, der har evnen til at gennembryde vanetænkning og magtslørede relationer, som gennemgangen af et konkret empirisk studium senere viser, samtidig med at det harmonerer med den højeste form for kognitiv viden – ekspertniveauet. Man kan måske på denne baggrund, hvilket også blev gjort mod

de antikke græske dyder og idealer, anklage Flyvbjerg for at plædere for en vis form for videnselitisme – at samfundsvidenskabsmanden altid ved bedst, hvis han/hun praktiserer *phronesis*. Det tror jeg næppe er tilfældet og sikkert heller ikke Flyvbjergs pointe.

***Phronesis*, cases og magt**
Flyvbjergs ærinde er derimod at forsøge at åbne øjnene hos samfundsforskere for *phronesis*, og hvordan den bedrives i praksis. Gennem et “clash of the titans” mellem to af filosofiens største nyere tænkere, Habermas og Foucault, ender Flyvbjerg således med at tage parti for sidstnævnte, da kontekst og partikularisme og ikke universalisme og analytisk rationalitet bedst kan afdække den form for magt, som han har interesse i at afdække. Som nævnt skal man ifølge Flyvbjerg koble magtdimensionen på *phronesis* for at give den dybde og retning, og han opstiller fire værdirationelle spørgsmål – igen med basis i Aristoteles – dækkende for, hvordan magt skal indtænkes. Han gør her op med den magtforståelse, der udelukkende fokuserer på besiddelse af makromagt og mener med udgangspunkt i Foucault, at magt skal studeres som mikroprocesser. Han distancerer sig således fra perspektiver – eksempelvis Habermas – der ser på formaliserede, institutionaliserede og konstitutionelle dimensioner af magten i stedet for på den magt, der foregår i det skjulte. Alle dimen-

sioner skal dækkes – også dem, der ikke umiddelbart er demokratiske. Samtidig bliver undersøgelser af magt også et medium til at gå i dybden med afgrænsede sociale forhold så som beslutningsprocesser og lokale magtbalancer. Her er casemetoden efter Flyvbjergs mening det bedst egnede redskab, da den kan finde frem til den såkaldte sokratiske forestilling om *simile in multis*.

Han siger, at casemetoden er undervurderet i samfundsvidenskabelig praksis grundet fem misforståelser af, hvad metoden er i stand til, og hvilken særegen kvalitativ videnskabelighed den faktisk besidder. Casemetoden producerer nemlig netop den kontekstafhængige viden, der gør det muligt at bevæge sig fra de lavere til højere niveauer i læringsprocessen, samtidig med at den gennem brug af den narrative metode gør afrapporteringen både informativ, dybdeborende, nuanceret og spændende. Derfor afviser Flyvbjerg på overbevisende vis alle fem misforståelser og formår teoretisk at vise styrken i casemetoden ved at fokusere på såvel paradigmatisk, ekstreme og kritiske cases. Tro mod sin egen overbevisning sættes dette teoretiske forsvar for casemetoden slutteligt også ind i en konkret empirisk sammenhæng.

Flyvbjerg dedikerer således mod slutningen af bogen et kapitel til gennemgangen af sin egen efterhånden velkendte undersøgelse af Aalborg-projektet, der omhand-

lede et phronetisk casestudium af trafikplaner for centrum i byen og en afdækning af de magtkampe og interessegrupper, der var involveret i definitionen af sandhed, viden, rationalitet, og som herigennem skabte en virkelighed, der ifølge Flyvbjergs analyse var udemokratisk og næsten præmoderne i sit udgangspunkt. Selvom det er spændende læsning, og et eksempel på casemetoden i praktisk brug, forekommer kapitlet desværre ikke som en appetitvækker, selvom det logisk set sikkert er tænkt sådan. Argumentet i bogen kunne – i princippet – være afsluttet ved side 140, uden at noget væsentligt ville gå tabt. En sidste vigtig pointe er dog hos Flyvbjerg, udledt af hans egne empiriske erfaringer, at god samfundsvidenskab skal bedrives som en dialogisk disciplin, der sørger for, at dens resultater kommer til at betyde noget i det samfundsliv, den undersøger og er en del af.

At gøre samfundsvidenskaberne betydningsfulde

At få samfundsvidenskaberne til *at betyde noget* er et prisværdigt formål, som bogens titel antyder, men kun for den, der mener, at de i deres nuværende form er menings- og betydningsløse. Det er tilsyneladende Flyvbjergs opfattelse – et synspunkt, som jeg både er enig og uenig i. Jeg er enig i, at samfundsvidenskaberne skal og bør betyde noget (hvem er egentlig ikke det?), men jeg er ganske uenig i det dommedagsscenario, som

han slutteligt opstiller mellem på den ene side "scientisme" og på den anden side "phronesis". Midt imellem disse to yderpunkter ligger der et enormt reservoir af relevant samfundsvidenskab, der kan bidrage med uvurderlig viden om samfund, magt, rationalitet, sandhed m.v.

Flyvbjerg forsøger således ikke at skabe en våbenhvile i "videnskabskrigen", som han startede med at lancere i sin bog. Hvad han dog gør er at ændre den fra en ekstern krig mellem natur- og samfundsvidenskaber til et intern forehavende i de sidstnævnte, hvor det bliver en kamp, en skyttegravskrig, mellem på den ene side Sokrates og Platon mod Aristoteles, Kant og Descartes mod Nietzsche og slutteligt Habermas mod Foucault/Rorty. Kort sagt en krig mellem de rationalistiske universalister mod de arationelle partikularister. Jeg ved ikke, hvor frugtbar denne nye kampopstilling er, men den vil under ingen omstændigheder redde nogen af parterne fra uundgåeligt at fremstå som værende væsensforskellige fra naturvidenskaberne, uanset om der praktiseres techné, epistémé eller phronesis.

Bogen har dog i et vist omfang personligt givet mig noget mere solidt skyts, hvilket kan siges at være et frynsegode fra læsningen. Som sociolog, der selv har en bror, der excellerer i naturvidenskabelig praksis, har det været fornuftigt at konstatere, at der er håb for at vinde et par omgange i vores diskus-

sioner, selvom jeg føler mig ret sikker på, at min bror ville mene, at Flyvbjergs billede af naturvidenskaberne er forsimplet og fortegnet. Der er nemlig visse problemer for mig at se i hans ret ensidige fremstilling. For det første et vist ubevidst knæfald for naturvidenskaberne – når vi nu alligevel ikke kan blive lige så videnskabelige som dem, så lad os dog blot udbasunere dette vidt og bredt for på den måde at gå til bekendelse. For det andet forekommer det billede af naturvidenskabsekspponenterne, som Flyvbjerg fremstiller, mig som værende noget af en sociologisk stråmand, der ikke har forankring i den naturvidenskabelige selvforståelse eller virkelighed. De senere års forskning inden for *the sociology of scientific knowledge* har netop vist, at forskellene i vidensproduktionen mellem natur- og samfundsvidenskaber ikke er så store som hidtil antaget. Hvad Flyvbjerg dog gør på fremragende vis er netop at vise, at samfundsvidenskaberne ikke blot er nogle forkølede opkomlinge i forhold til deres naturvidenskabelige slægtninge – at vi har noget at byde på, og at vi ikke behøver at gå duknakkede gennem vores akademiske karrierer i de universitære korridorer.

Og så lidt kritiske kommentarer

Der er dog også visse andre steder, hvor bogen måske kammer en smule over, og den ville eksempelvis være bedre tjent uden den sidste

halvdel af side 87, hvis jeg skal være meget specifik. Her postulerer Flyvbjerg bl.a. at “the balance between case studies and large samples is currently biased in favour of the latter in social science, so biased that it puts case studies at a disadvantage within most disciplines”. Jeg er ikke sikker på, at dette er tilfældet længere, hvis jeg ser mig omkring blandt danske og internationale kolleger i min egen disciplin, sociologien. Her forekommer det næsten omvendt – at kvalitative forskere har haft held til at fordrive deres kvantitative kolleger, og det er i dag næsten umuligt at opdrive kvalificerede forskere i kvantitativ metodologi. Og hvis det endelig lykkes, så takker de efter al sandsynlighed ja til velbetalte jobs i den private sektor i stedet. Samtidig skriver Flyvbjerg senere på samme side, at “a discipline without exemplars is an ineffective one” (s. 87). Med mit kendskab til Kuhns paradigmatheori, så er det netop kendetegnende for denne, at særligt naturvidenskaberne bygger på “exemplars” – en paradigmeopfattelse, som Flyvbjerg tidligere i bogen har forkastet som målestok for samfundsvidenskabernes praksis. Alligevel anser han disse eksemplariske fortilfælde som værende værdifulde for samfundsvidenskaben – måske et paradoks, men jeg er i og for sig enig med ham.

Generelt set rummer bogen, som bestemt er velskrevet og velstruktureret, ikke de store overraskelser eller aha-oplevelser for dem, der

allerede er bekendt med Flyvbjergs pointe. Den kan – groft sagt – genfindes i *Rationalitet og magt*. For et internationalt publikum er der dog ingen tvivl om, at bogen berettiget har vakt stor interesse både som inspiration til egen forskning i form af *phronesis* såvel som i forhold til planlægning og politiske beslutningsprocesser. Bogens store kvalitet er, at den hverken udelukkende drejer sig om teori, metodologi eller metodik – den formår på en helstøbt facon at favne det hele og mere til. Formmæssigt kunne man dog også have valgt at bevare spændingen lidt længere, for allerede indledningsvist gives vi svaret:

“At present, social science is locked in a fight it cannot hope to win, because it has accepted terms that are self-defeating. We will see that in their role as *phronesis*, the social sciences are strongest where the natural sciences are weakest: just as the social sciences have not contributed much to explanatory and predictive theory, neither have the natural sciences contributed to the reflexive analysis and discussion of values and interests, which is the prerequisite for an enlightened political, economic, and cultural development in any society, and which is at the core of *phronesis*” (s. 3).

Dette burde, efter min overbevisning, have holdt læseren i en form for åndeløs sociologisk spænding indtil de sidste sider, men ved allerede i første kapitel at præsentere konklusionen,

synes jeg, at store dele af læsningen forekommer selvindlysende og knap så udfordrende. Bogen glimrer ellers ved at være særdeles informativ, fuld af gode eksempler og rammende citater, og med en nerve, som er kendetegnet for Flyvbjergs forfatterskab. Argumentet i bogen er på én og samme tid simpelt og sofistikeret, og langt de fleste læsere vil efter at have lukket bogen have fået en del at tænke over. Man kan ikke forlange mere, men heller ikke mindre af Flyvbjergs sædvanlige høje standard.

Michael Hviid Jacobsen
Institut for Sociale
Forhold og Organisation,
Aalborg Universitet

**Henrik Kaare
Nielsen: *Kritisk
teori og samtids-
analyse*. Århus
Universitetsforlag,
2001 (212 sider).**

Denne bog kan specielt anbefales til de nye(re) sociologistuderende, der har mod på og lyst til at se, om en aktualiseret kritisk teori kan bidrage til konkrete samtidsanalyser. Der er ikke tale om et tungt værk, men ej heller om et, der bryder med eller fjører noget afgørende videnskabsteoretisk nyt til forfatterens tidligere værker. Men dr.phil. og lektor i Æstetik og Kultur ved Aarhus Universitet Henrik Kaare Nielsen (f.1953) har bestemt et anliggende. Han vil vise, at der er mere po-

tentialitet i kritisk teori a.D. 200X end i postmodernisme og diskursteori - og at liberalistisk markedstænkning og teknokratisk tænkning kan og må udfordres. Bogen er herligt utrendy og tidsåndskritisk. Den er politisk engageret på en måde, der rækker langt ud over den akademiske institution. Individet tænkes ikke som asocial aktør, endsige som en selvbevidst og utilitaristisk orienteret "spiller".

Kaare Nielsen advarer imod tendenser til at privatisere politikken. Den offentlige og kommunikative interaktion mellem samfundsborgerne udgør hans alternativ til den triste og truende parcellering. Den enkelte må træne sig i at kunne se bort fra sine egne private interesser (opøvelse i selv begrænsningens kunst). Kaare Nielsen forsøger igennem bogen at nytænke det civile samfund som et sted, der "base-roller sig på samfundsborgers rollen og det universalistiske offentlige ræsonnement" (s.51). Den stadigt mere visionsløse stat må udfordres. Markedstænkningen har ikke krav på eller ret til at bemægtige sig alle områder af det sociale. Den asociale individualisme er den primære skydeskive; men det er Århus-lektorens opfattelse, at den kommunitaristiske samfundskritik ikke udgør et spillevenligt alternativ til det liberalistiske univers, da denne anti-moderne strømning lukker sig om sig selv og hyl-der et klaustrofobisk-substantialiserende syn på det nære, det familiale, troen og traditionen.

Opbygning og indhold

I syv løst koblede kapitler samles en række overvejelser over, hvad en besindelse på at nuancere den kritiske teori kan kaste af sig af perspektiver på så forskellige fænomener som det civile samfund, identitetsdannelse, æstetik, offentlighed, medieforbrug og kulturpolitik. De teoretiske sparringspartnere er ikke just overraskende – for kendere af Århus-lektorens præferencer – Marx, Adorno, Horkheimer, Habermas, Ziehe, Negt/Kluge, Giddens, Beck, Sennett, Bauman m.fl. Bogens styrke ligger i, at den er på omgangshøjde med sine inspirationskilder, og at den (med en noget forslidt, men sigende metafor) formår at lade dem trække i arbejdstøjet, hvorved en række overraskende perspektiver kan vise sig. Læseren må dog bære over med en del gentagelser og med en mærkværdig udgang. I stedet for en frisættende Epilog, der kunne have samlet perspektiverne, får vi en lavmælt præsentation af Århus Kommunes "Kunstråd". Ikke et ondt ord om det sikkert udmærkede initiativ – men jeg havde drømt om en noget mere selvkritisk eller en noget frækkere afslutning.

Hvor Kaare Nielsen i sine tidligere værker: *Demokrati og bevægelse* (1991) og i hhv. *Kultur og modernitet* (1993) og *Æstetik, kultur og politik* var både bredt kulturhistorisk funderet, teoriopsporende og yderst optaget af at udvikle virile, modernitetsteoretiske begreber – virker det i den nye bog, som om han i

store træk på forhånd mener at kende til sit arsenal af tankefigurer. Dermed opnår han den åbenlyse fordel, at de umiddelbart kan bringes i anvendelse. Men som "gammel" hengiven læser må man sande, at det har den pris, at man til tider kommer til at kede sig lidt. Kortene og spillereglerne synes på forhånd givne.

Den filosofiske spekulations fravær

Fortættet gengivet og skåret til benet viser det sig, at Kaare Nielsen fastholder et normativt udgangspunkt for samtdiskritikken og eksempelvis finder, at kulturpolitik må bidrage til "skabelse af handlings- og erfaringsrum, som byder på perspektiver for borgernes myndiggørelsesprocesser" (s.197). Desuden må aktualiseringen af den kritiske teori tage for givet, at den aldrig kan forstå verden eller tale fra et neutralt, arkimedisk punkt. Samtidig fastslår han, at den moderne kritiske teori hverken kan tage et afsæt i naturkategorier eller i historiefilosofisk forsikrede teleologier. Det er tænkende mennesker, der handler og vælger. Nøglen til Kaare Niensens forståelse af det moderne liv er den dynamiske og konflikttuelle sociale praksis, udspændt som denne er "mellem uddifferentierede sfærer og rationaliteter, som til stadighed påvirker hinanden, men som ikke af den grund samler sig i et enhedsperspektiv" (s.91). Kampen gælder skabelsen af en "erfaringsfunderet dømmekraft, som er i stand til at sortere i mængderne af

medieformidlet information" (s.128), således at det enkelte menneske ikke ganske løbes over ende af den middelbare og sekundære erfaringsdannelse.

Men netop her – midt imellem alle disse "belastede" og aldeles krævende begreber: normativitet, myndiggørelse, valg og erfaring – kunne jeg godt have ønsket mig, at den sociologisk-kulturteoretiske fremstilling havde vovet sig noget længere ind på filosofiens gebet og dvælet lidt mere over spørgsmål af typen: Kan kritisk normativitet begrundes? Hvad er erfaring? Kan der skelnes mellem frivillige (bevidste) og ufrivillige (ubevidste) erfaringer? Er erfaringer altid myndiggørende *as such*? Kaare Nielsen foretager godt nok en "klassisk" differentiering mellem oplevelse og erfaring, men vælger desværre ikke at gå i dybden med selve erfaringskategorien.

Endvidere: Er valget konstitutivt for den menneskelige eksistens? (og hvis den moderniserede udgave af en kritisk teori således tager afsæt i en sartresk eksistentia- lisme – så er det kaskader af interessante undersøgelser, der ikke findes i bogen. En af dem kunne have cirklet omkring spørgsmålet: Kan subjekt-begrebet, som dette måtte tænkes af så forskellige tænkere som Adorno, Sartre, Habermas og Ziehe bringes til at trække på samme hammel?). Er valget i øvrigt frit eller regimeret? Og er det muligt at foretage en bestemmelse af myndiggørelse (herunder: hvordan

og hvor kan den erfares?). Jeg kunne også godt have tænkt mig at vide, om et "varmt", menneskenært myndigheds- og erfaringsbaseret approach til en kritisk teori er uforeneligt med en noget "køliger" systemteoretisk tilgang (jeg savner således ikke mindst en dialog med Luhmann og hans mange danske og tyske "elever" udi sociologien).

Jeg siger ikke, at teksten skrives pr. automatpilot. Det ville være forkert og ganske fornærmende; men blot at den sine steder – midt i de lange guirlander af retorisk homologe figurer – kunne have søgt en mere ambitiøs stil. Måske savner jeg bare lidt af den personligt investerede og kunstnerisk vellykkede glød, der stadig brænder i tekster som Theodor W. Adornos "Minima Moralia" og Walter Benjamins "Barn- dom i Berlin omkring år 1900". Som altid er det den sociologiske skrivestils og argumentationsforms store problem, at den i sin iver efter at være videnskabelig ikke tør nærme sig kunsten eller den sprogekritiske filosofi. Fraværet af sitrende overraskelser og en manglende lyst eller vilje til at nærme sig – eller at tage livtag med - det poetisk-overrumplende gør, at den på sin vis såre sympatiske og politisk perspektiv- rige tekst aldrig får vinger. Udfordringen for en revitaliseret kritisk teori må principielt være, at hver eneste af dens sætninger rummer sociologisk fantasi og en vilje til at sige det, der ikke på forhånd kan rubriceres. Jeg er vidende om – og har respekt

for - at det ikke er Kaare Nielsens ambition at skrive "poetisk", men ser også, at han ikke selv kan undgå at blive ramt af den kritik, han leverer af Habermas, der ganske præcist og helt legitimt kritiseres for sin tendens til "skolemesteragtig pukken på ideelle rationalitetsprincipper og procedureregler for kommunikativ interaktion..." (s.29).

Et par af Kaare Nielsens greb

Kaare Nielsen er i en vedvarende kritisk dialog med Habermas. Hans teori om den kommunikative handling kritiseres for at savne "en bredere forankring i den sociale praksis". Begrebet "forfatningspatriotisme" (Habermas' alternativ til det belastede begreb "national identitet") er principielt lovende - "Men helt uden fornemmelse for den modsætningsfyldte og i vid udstrækning irrationelle karakter af de individuelle og kollektive erfaringsprocesser, hvor identitetsdannelse finder sted og identifikationer tager form" (s.29). Det er muligt, at denne kritik af Habermas er på sin plads. Men hvis befolkningens mangfoldige subjektive og sanselige behov og interesser inddrages i deres flimrende helhed, må Kaare Nielsen kunne begrunde, at de af ham ønskværdige myndiggørelses- og erfaringsprocesser overhovedet er mulige at iagttage og at "tro på". Som bekendt kan disse behov og interesser lige så vel fostre fremmedhad, bornerthed og småtskåren, kalkulerende strategisk tæn-

ning og praksis som muliggøre processer, der kreerer myndighed og samfundsmæssig dommekraft.

Ikke mindst G.W.F. Hegel har belært os om, at anerkendelsen udgør en af de - om ikke dén - privilegerede nøgle(r) til at forstå det sociale, og da Kaare Nielsen eksplicit selv pointerer, at den tyske filosof Axel Honneth skelner "mellem to forskellige principper for gensidig civilsammfundsmæssig anerkendelse i moderniteten (en formel, lighedsorienteret og en individualistisk- og forskelsværdisættende anerkendelsesform)" (s.32), ville det have været intet mindre end et scoop, om Kaare Nielsen med empirisk sporsans og samtidsanalytisk fylde havde kunnet vise, hvorledes de to anerkendelsesformer interagerer og konflikter igennem alle de fremføre analyser. Det kunne uden tvivl have skærpet bogens fokus.

Bogens længste kapitel på 60 sider betitles "De nye medier, kulturen og demokratiet". Kaare Nielsen angriber feltet med en tilgang, der hverken lader sig friste af, hvad der kaldes teknologideterministisk messianisme eller af apokalyptisk forfaldstænkning. Internet- og computermennesket er hverken ved at blive forløst eller ved at gå til grunde. Kapitlet rummer en række udmærkede iagttagelser. Kaare Nielsen fastholder kropsligheden og nødvendigheden af at erfare verden umiddelbart. Teknologieforiske selvsving og totaliserende lanceringer af IT i uddannelsessektoren møder ingen nåde i denne bog. Den

virtuelle kommunikation kan aldrig komme til at erstatte ansigt-til-ansigt-mødet med den anden og nærværet vil altid være mere dragende end "fjernværet". Det hævdes ganske plausibelt, at der er grænser for, hvor meget skolen kan teknologiseres, og hvor meget undervisningen kan "skærmliggøres" (ordet er mit, SNL). I denne sammenhæng kunne argumentationen og analysen have været styrket, hvis den fænomenologiske teknologi-filosofi var blevet gået endnu mere på klingen; men der hersker ingen tvivl i mit sind: I dette kapitel lykkes Kaare Nielsens anliggende: En fornyet kritisk teori tager nysgerrigt og empirisk sensitivt behørig livtag med "de nye medier". En kulturkamp begynder at tage form.

Exit

Alt i alt er tekstsamlingen et velkomment vovestykke i en kold tid. Den ønsker at revitalisere og genbeskrive "oplysningsprojektet med henblik på en kvalificering af de handlende subjekters sociale og kulturelle kompetencer" (s.24), som det hedder i en knastor programmerklæring fra bogens start. Bogen må prises for sin insisteren, men også udfordres og skærpes, så det næste forsøg på "at modernisere" den kritiske teori med henblik på at frugtbar gøre den for samtidsanalyse" (citater fra bagsiden af bogen) kan fremstå endnu stærkere.

Steen Nepper Larsen
RUC & Handelshøjskolen
i Kbh.

Gundelach, Peter:
Det er dansk.
**København: Hans
Reitzels Forlag 2002
(152 sider).**

Jag har svårt att bli klar över syftet med Peter Gundelachs bok om danskheten. Ibland undrar jag under läsningen om syftet är defensivt: genom att ur en mängd aspekter, såväl teoretiska som empiriska, och ur olika historiska perspektiv, vrیدا och vända på begreppet danskhet och visa hur glidande och svårhanterligt ett sådant begrepp är vill han kanske försvåra för reaktionära nationella krafter att alltför lättvindigt tala om danskheten.

Man kan också spåra ett teoretiskt syfte i boken: att ställa aktuella teorier om globalisering och individualisering mot teorier om, och vissa belägg för, en ökande eller åtminstone delvis tydligare nationalism. I bokens sista kapitel finns dessutom antydning till en teori om bakgrunden till och specifika drag i en dansk samhällsmodell. Dessa teoretiska ansatser får dock inte något starkt genomslag i de genomgångar av olika empiriska utsagor som dominerar boken. De teoretiska ansatserna tillåts inte att styra framställningen.

Bokens två första kapitel handlar framför allt om hur man i de skandinaviska länderna sett på varandras nationella identiteter. Framställningen börjar med en jämförelse av hur folk brukar diska i Sverige respektive i

Danmark. Många svenskar som har fått insikt i hur man brukar diska i Danmark ser det danska sättet som ohygieniskt; en svensk synpunkt på Danmark som återkommer på andra ställen i boken. Därefter gör Gundelach iakttagelsen att det råder ett assymmetriskt förhållande mellan hur norrmän och svenskar å ena sidan och danskar å den andra berättar historier om varandra. Varken svenskar eller norrmän tycks berätta historier om danskar, medan svenskar och norrmän berättar historier om varandra och danskar berättar historier om svenskar. Även i synen på svenskhet och danskhet tycks det råda ett assymmetriskt förhållande i det att svenskar i regel har en positiv bild av danskar medan danskar har en negativ bild av svenskar. Dock verkar man i Danmark ha ett betydligt större intresse för att göra jämförelser med Sverige än tvärtom.

Gundelach är mycket noga med att understryka att det här med nationella identiteter eller nationalkaraktärer är något svårgripbart och dessutom något som förändras med tiden. Naturligtvis framhåller han också att eventuella gemensamma drag hos ett folk har sociala orsaker. Föränderligheten i vad som uppfattas som danskt respektive svenskt illustreras väl i bokens andra kapitel, som är en analys av ett antal texter som skrivits under mer än hundra år om jämförelser mellan Danmark och Sverige. Här framhålls att dessa relationer varierat

under åren. Här framgår också att jämförelserna mellan Danmark och Sverige i större utsträckning varit ett danskt intresse. Gundelach går igenom ett stort antal texter och visar på brokigheten i bilderna av de bägge länderna och också ganska motsägelsefulla bilder även om det också tycks finnas vissa drag som går igen som t ex föreställningen om den starka svenska statens inflytande på svenskarna.

I mångt och mycket har boken karaktär av essaysamling. Kapitlen hänger inte riktigt ihop. Det tredje kapitlet är ett teoretiskt översiktskapitel. Här görs en effektiv genomgång av en del teorier om nationalism och identitet. Bland annat tar Gundelach upp skillnader mellan stat och nation. Det är också här Gundelach för fram sin tes om att tanken om globalisering och individualisering står i ett motsatsförhållande till tanken om en fortsatt betydelse för olika nationella identiteter. Gundelach framhåller att det finns tendenser i den senmoderna samtiden som både befrämjar och motverkar formeringen av nationella identiteter. Men hans antagande är att det kommer att ta lika lång tid att avskaffa sådana identiteter som det tagit att konstruera dem, vilket vill säga ett par århundraden. Detta kan kanske ses som ett tillspetsat påstående, men det är samtidigt intressant och inte helt orimligt. Tyvärr följer han dock inte upp detta antagande genom att till exempel pröva tendenser mot individualisering i jäm-

förelse med tendenser till en tydligare nationell identitet utan istället går hans empiri främst ut på att jämföra olika nationella identiteter. I detta teorikapitel utvecklar Gundelach också tanken om en nationell identitet genom en anknytning till Bourdieus habitusbegrepp och till en diskussion om en vardaglig och banal nationalism, som bland annat som en viktig ingrediens har språket. Detta är också en viktig diskussion som tyvärr inte heller utvecklas i boken. Han gör också en distinktion mellan själva den nationella identiteten som sådan och dess innehåll eller en nationell mentalitet. Inte heller denna distinktion återkommer särskilt tydligt i andra kapitel.

I detta sammanhang tycker jag att det skulle vara på sin plats att fråga sig vad själva innehållet i den nationella identiteten egentligen har för betydelse. Spelar det någon roll? När Gundelach i ett senare kapitel resonerar omkring danskheten framhåller han att danskarna i sin syn på sin nationella identitet utgår från sin egen måttstock. Det är inte utifrån något objektiva mått som Danmark är bäst, utan Danmark är bäst för danskarna därför att man kan utgå från sina egna värderingar och känslor. Men är själva innehållet i denna danskhet särskilt viktig? Poängen är väl just att man genom språk och vanor, den banala nationalismen, känner sig hemma i sitt eget land. Om man gör en jämförelse så går det inte att förklara varför en viss parrela-

tion eller kärleksrelation är bättre än en annan. Innehållet är inte det viktiga utan det är själva känslan av att det är rätt som är kärnan i en relation antingen det handlar om parbildning eller en nationell identitet.

Språkets betydelse för en nationell identitet kommer tillbaka i boken sista kapitel. Och när det gäller språket är det väl också tydligt att man inte kan argumentera utifrån att ett visst språk är bättre än ett annat, utan språkets betydelse ligger i att det är så införlivat med den egna personligheten och kulturen att det ger en känsla som går att omvandla till en nationell identitet förutsatt att nationen bygger på en språklig och kulturell homogenitet, vilket är fallet i Danmark.

I det sista kapitlet skissar Gundelach en historisk förklaring till en speciell dansk modell, som är intressant i sina konturer. Han påpekar att tidsföljden av vissa skeenden i Danmarks historia kommit att skapa speciella förutsättningar. Han pekar på krigsnederlagen mot Tyskland under andra hälften av 1800-talet och betydelsen av den starka danska bondeklassen under 1800-talets formativa perioder. Dessa skeenden sammanfaller också med Grundtvigs gärning och betydelse. Den danska modellens formativa period inträffade tidigare än i Sverige eller Norge, vilket också kom att påverka dess utformning i riktning mot en mer individualistisk och småborgerlig prägel. Även om tankarna inte är helt originella ger detta kapitel en in-

tressant avslutning åt boken, som sätter in danskheten i ett rimligt perspektiv. Kanske kunde man önskat att detta sätt att resonera hade fått vägleda hela framställningen.

Jag är mindre övertygad av bokens näst sista och längsta kapitel som har titeln "Danskhedens facetter". Här tycker jag att Gundelach fastnat i fällan att försöka beskriva innehållet i olika nationella identiteter och karaktärisera dem. I inledningen av kapitlet diskuterar Gundelach ytterligare några försök att sätta ord på danskheten. I sitt eget försök urskiljer han tre dimensioner: frisinne/likgiltighet, likhet/medelmåttighet och gemenskap/slutenhet. Han använder sig av ett antal olika indikatorer på dessa dimensioner och gör också jämförelser mellan länder, företrädesvis Holland, Irland, Sverige och Österrike. Bland annat utgår han från några internationellt jämförbara värderingsundersökningar. Av dessa är det dock svårt att sluta sig till att Danmark skulle vara mer frisinnat än till exempel Sverige och Holland. För att ta hem denna poäng måste Gundelach ta till alkoholkonsumtionen i Danmark som ett argument, vilket jag tycker är diskutabelt i vilken utsträckning det skulle ha så mycket med frisinne att göra. Och hur blir det i så fall med jämförelser med andra länder än Sverige? I detta sammanhang påstår Gundelach också att alkoholkonsumtionen i Sverige skulle vara sjunkande, vilket inte stämmer.

När det gäller likhet anger Gundelach inga siffror annat än andelar av befolkningen som uppger sig vara mycket lyckliga. Men här kan man verkligen fråga sig huruvida skillnader om knappt tio procent mellan fem länder i andelar som känner sig mycket lyckliga (45 för Danmark, 42 för Irland och 37 för Sverige och Österrike till exempel) har något med olika nationella identiteter att göra eller att skillnaderna skulle vara särskilt intressanta. Möjligtvis finns det en del data som visar på att danskarna skulle utmärka sig inom dimensionen gemenskap genom en högre grad av chauvinism. Men jag ser det som en grov övertolkning när

Gundelach i slutet av kapitlet på sidan 128 sammanfattar sina resultat med att de visat att dessa tre dimensioner är starkare representerade i den danska befolkningen än i andra länder.

Som helhet är det ändå en intressant bok som Peter Gundelach skrivit. Här finns viktiga teoretiska infallsvinklar, som jag dock tycker borde ha följts upp mer konsekvent. Till bokens förtjänster hör också att den ger en nyanserad och mångfacetterad bild av vad som skulle kunna betecknas som danskhet eller svenskhet. Och han visar att det inte alls är självklart hur man ska kunna komma fram till något specifikt innehåll i en

nationell identitet. Trots detta tycker jag att Gundelach i viss utsträckning fallit för frestelsen att definiera en sådan danskhet alltför lättvindigt. Det hade varit betydligt intressantare att se en prövning av motsättningen mellan individualisering och nationell identitet. Vilken är styrkan och utbredningen av en sådan nationell identitet? Finns det konkurrerande identiteter hos olika befolkningsgrupper? Sådana frågor skulle ge svar inte bara på vad som skulle kunna utgöra det danska utan också på hur viktigt detta är och hur utbrett.

Göran Ahrne
Stockholms Universitet